Registered in Germany Europa Revue Journal
ISSN: 1862-6564 Vol. 6 No. 4 (2026) Published April 30, 2026

THE REFLECTION OF ETHNOGRAPHY IN THE LOCAL HISTORY MUSEUMS OF THE SAMARKAND REGION

Abdullayev Shaxobiddin Norqo‘zi o‘g‘li
History Teacher, School No. 69, Bulungur District
E-mail: Abdullayevshaxob132@gmail.com

Abstract

The article examines how ethnographic heritage is reflected in the local-lore museums of the Samarkand region. Using the Samarkand Regional Museum of Local Lore, the history museums of the Ishtikhon and Pakhtachi districts and of Kattakurgan city, and the house-museums of Sadriddin Ayniy and Mahmudkhoja Behbudiy as case studies, it shows how everyday life, crafts, family rituals and the social and cultural life of the region's population are presented in museum exhibitions. The paper outlines the history of museum work in Samarkand since 1874, the roughly 30,000 ethnographic items held by the Samarkand State Museum-Reserve, and the ethnographic themes of the regional museum's exhibition. Proposals are put forward for the scientific study and digitisation of ethnographic collections, the development of museum pedagogy, and the creation of an ethnographic museum.

Keywords

ethnography, local-lore museum, Samarkand, material culture, exhibition, everyday life, crafts, house-museum, museum-reserve, ethnographic museum.

SAMARQAND VILOYATI O‘LKASHUNOSLIK MUZEYLARIDA ETNOGRAFIYANING AKS ETISHI

Abdullayev Shaxobiddin Norqo‘zi o‘g‘li
Bulung‘ur tumani 69-maktab tarix fani o‘qituvchisi
E-mail: Abdullayevshaxob132@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Samarqand viloyati o‘lkashunoslik muzeylarida etnografik merosning aks etishi tarixiy va ekspozitsion jihatdan tahlil qilingan. Samarqand viloyat o‘lkashunoslik muzeyi, Ishtixon tuman, Paxtachi tuman va Kattaqo‘rg‘on shahar tarixi muzeylari hamda Sadriddin Ayniy va Mahmudxo‘ja Behbudiy uy-muzeylari misolida mintaqa aholisining maishiy turmushi, hunarmandchiligi, oilaviy marosimlari va

ijtimoiy-madaniy hayoti muzey ekspozitsiyalarida qanday namoyish etilishi yoritilgan. Samarqandda muzey ishining 1874-yildan boshlangan tarixi, «Samarqand» davlat muzey-qo‘riqxonasida 30 mingga yaqin etnografik ashyo saqlanishi va o‘lkashunoslik muzeyi ekspozitsiyasidagi etnografik mavzular tizimlashtirilgan. Shuningdek, etnografik to‘plamlarni ilmiy o‘rganish, raqamlashtirish, muzey pedagogikasini rivojlantirish va etnomuzey tashkil etish yuzasidan takliflar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: etnografiya, o‘lkashunoslik muzeyi, Samarqand, moddiy madaniyat, ekspozitsiya, maishiy turmush, hunarmandchilik, uy-muzey, muzey-qo‘riqxona, etnomuzey.

ОТРАЖЕНИЕ ЭТНОГРАФИИ В КРАЕВЕДЧЕСКИХ МУЗЕЯХ САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ

Абдуллаев Шахобиддин Норкузи угли
Учитель истории, школа № 69, Булунгурский район
E-mail: Abdullayevshaxob132@gmail.com

Аннотация. В статье на основе исторического и экспозиционного анализа рассматривается отражение этнографического наследия в краеведческих музеях Самаркандской области. На примере Самаркандского областного краеведческого музея, музеев истории Иштыханского и Пахтачийского районов и города Каттакургана, а также домов-музеев Садриддина Айни и Махмудходжи Бехбуди показано, как в музейных экспозициях представлены быт, ремёсла, семейные обряды и социально-культурная жизнь населения региона. Систематизированы сведения об истории музейного дела в Самарканде с 1874 года, о хранении в Самаркандском государственном музее-заповеднике около 30 тысяч этнографических предметов и об этнографических темах экспозиции областного краеведческого музея. Сформулированы предложения по научному изучению и цифровизации этнографических коллекций, развитию музейной педагогики и созданию этнографического музея.

Ключевые слова: этнография, краеведческий музей, Самарканд, материальная культура, экспозиция, быт, ремесло, дом-музей, музей-заповедник, этномузей.

Kirish

Etnografiya xalqlarning kelib chiqishi, moddiy va ma’naviy madaniyati, maishiy turmushi hamda urf-odatlarini o‘rganadigan fan bo‘lib, uning manbalari nafaqat yozma hujjatlar, balki kundalik hayotda foydalanilgan buyumlar - kiyim-kechak, ro‘zg‘or anjomlari, hunarmandchilik mahsulotlari, taqinchoqlar va marosim atributlaridir. Aynan muzeylar bunday buyumlarni to‘plash, saqlash, ilmiy tavsiflash va keng jamoatchilikka namoyish etishning asosiy maskani hisoblanadi. O‘lkashunoslik muzeylari esa muayyan hududning tarixi, tabiati va aholisi turmushini yaxlit tasavvur qilish imkonini beradi.

Samarqand viloyati ko‘p asrlik shaharsozlik, hunarmandchilik va savdo an’analariga ega, ko‘p millatli aholi yashaydigan hududdir. Bu yerda muzey ishiga 1874-yildayoq asos solingan, bugungi kunda esa «Samarqand» davlat muzey-qo‘riqxonasi tarkibida viloyat o‘lkashunoslik muzeyi, tuman va shahar tarixi muzeylari hamda uy-muzeylar faoliyat yuritmoqda [3; 7]. Ularning ekspozitsiya va fondlarida hudud aholisining maishiy turmushi, hunarmandchiligi, oilaviy marosimlari va ijtimoiy-madaniy hayoti izlari saqlanib qolgan. Mavzuning dolzarbligi shundaki, milliy o‘zlikni anglash va tarixiy xotirani mustahkamlashda etnografik merosni muzey ekspozitsiyalari orqali targ‘ib qilish alohida ahamiyat kasb etadi, tarix fani o‘qituvchilari uchun esa bu ekspozitsiyalar yosh avlodni tarbiyalashda muhim didaktik manba bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi - Samarqand viloyati o‘lkashunoslik muzeylarida etnografik merosning qanday aks etishini aniq faktlar asosida tahlil qilish. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, Samarqandda muzey ishi va etnografik to‘plamlarning shakllanish bosqichlarini yoritish; ikkinchidan, viloyat o‘lkashunoslik muzeyi ekspozitsiyasidagi etnografik mavzularni tizimlashtirish; uchinchidan, tuman va shahar tarixi muzeylari hamda uy-muzeylarning etnografik jihatlarini aniqlash; to‘rtinchidan, muzeylarning etnografik faoliyatini takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish.

Adabiyotlar sharhi. Samarqand muzeyi kolleksiyalarining shakllanish tarixi M.A. Yunusov tadqiqotlarida yoritilgan [1; 2]. O‘rta Osiyo shahar aholisining turmushi, mahalla jamoasi va hunarmandchiligi etnografik nuqtai nazardan O.A. Suxareva asarlarida [16; 17], Turkiston o‘troq aholisi ayollarining maishiy hayoti esa V.P. va M.V.

Nalivkinlarning klassik tadqiqotida [18] o‘rganilgan. Muzey ekspozitsiyalari haqidagi ma’lumotlar asosan «Samarqand» davlat muzey-qo‘riqxonasining rasmiy materiallari, ensiklopedik nashrlar va ommaviy axborot vositalarida jamlangan. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy usul, manbalar tahlili va ekspozitsiya mazmunini tizimlashtirish (kontent-tahlil) usullaridan foydalanildi. Maqola ochiq manbalar - muzeylarning rasmiy materiallari va nashr etilgan tadqiqotlar - asosida tayyorlanganini alohida qayd etish lozim.

SAMARQANDDA MUZEY ISHI VA ETNOGRAFIK TO‘PLAMLARNING SHAKLLANISHI

Turkiston o‘lkasi Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingach, dastlabki yillardayoq o‘lkaning tabiiy boyliklari, tarixi va aholisining turmush tarzini o‘rganish vazifasi qo‘yildi. Shu maqsadda O‘rta Osiyo olimlar jamiyati (1869), O‘rta Osiyo jamiyati (1871), Turkiston arxeologiya havaskorlari to‘garagi (1895) va Rus geografiya jamiyatining Turkiston bo‘limi (1897) tashkil etildi [2]. Samarqanddagi birinchi muzey arxeologik, numizmatik, etnografik va geologik topilmalar kolleksiyalari asosida 1874-yilda tashkil etilgan, 1896-yilda esa rasman muzey sifatida faoliyat boshlagan [7]. 1911-yilda u tabiat, arxeologiya, etnografiya va maishiy bo‘limlardan iborat, maxsus qurilgan binoga ko‘chirilgan [7]. Demak, etnografiya Samarqand muzeyi tarkibida uning dastlabki kolleksiyalari qatoridayoq o‘rin olgan.

Etnografik ashyolar muzeyga tasodifan emas, muayyan tizim asosida kelib tushgan: Zarafshon vohasi kanselyariya bo‘limi ajratilgan maxsus mablag‘lar hisobiga qadimiy qo‘lyozma va hujjatlar, tangalar bilan birga etnografik buyumlarni ham sotib olgan [2]. Muzeyning keyingi rivojlanishi 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval. Samarqand muzey ishining asosiy bosqichlari

Yil	Voqea	Manba
1874	Arxeologik, numizmatik, etnografik va geologik kolleksiyalar asosida Samarqandda birinchi muzeyning tashkil etilishi	[7]
1896	Muzeyning Samarqand statistika qo‘mitasi muzeyi sifatida rasman ish boshlashi	[7; 8]

Yil	Voqea	Manba
1911	Tabiat, arxeologiya, etnografiya va maishiy bo‘limli maxsus binoga ko‘chish; muzey Samarqand shahri muzeyi deb atalishi	[7; 8]
1921–1937	Samarqand viloyati muzeyi (1921), o‘lka muzeyi (1927), O‘zbekiston Markaziy davlat muzeyi (1930), Samarqand viloyat o‘lkashunoslik muzeyi (1937) nomlarini olishi	[8]
1934–1978	Muzeyning savdogar A. Kalantarovning sobiq uyida (Abdurahmon Jomiy ko‘chasi, 51-uy) joylashishi	[7]
1969	Muzeyga O‘zbekiston madaniyati tarixi davlat muzeyi nomining berilishi	[7; 8]
1981 (dekabr)	Kalantarov uyida Samarqand viloyat o‘lkashunoslik muzeyining ochilishi	[3; 9]
1982	Samarqand davlat muzey-qo‘riqxonasining tashkil etilishi	[7]
2010–2014	O‘zbekiston madaniyati tarixi muzeyining Ulug‘bek ko‘chasidagi binoga ko‘chishi (2010) va rasmiy ochilishi (2014)	[7]

Bugungi kunda «Samarqand» davlat muzey-qo‘riqxonasining rasmiy saytida 13 ta muzey va ko‘rgazmalar zali sanab o‘tilgan: O‘zbekiston madaniyati tarixi davlat muzeyi, «Buyuk Ipak yo‘li» hamda «Xalqlar do‘stligi va diniy bag‘rikenglik» ko‘rgazma zallari, Afrosiyob muzeyi, Mirzo Ulug‘bek muzey-majmuasi, viloyat o‘lkashunoslik muzeyi, Sadriddin Ayniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy va Xoja Abdulaziz Abdurasulov uy-muzeylari, Ishtixon, Kattaqo‘rg‘on va Paxtachi tarixi muzeylari hamda Ergash Jumanbulbul o‘g‘li memorial muzeyi [3]. Ular orasida etnografiya bo‘yicha eng yirik to‘plam muzey-qo‘riqxonaning etnografiya fondida jamlangan.

M.A. Yunusovning ma’lumotlariga ko‘ra, Samarqand muzeyida Markaziy Osiyo xalqlarining urf-odatlari, udumlari va kiyinish madaniyatiga oid ashyolarni jamlagan 30 dan ortiq kolleksiya, jami 30 mingga yaqin etnografik ashyo saqlanadi. Ularning tarkibida dekorativ va mayda kashtachilik, ayollar va erkaklar kiyimi, bosh kiyimlar, gazlamalar va gulbosma, zardo‘zlik, ayollar ro‘mollari, belbog‘ va dastro‘mollar,

kelinlik ziynatlari kabi kolleksiyalar bor [2]. Bu ko‘rsatkich shuni anglatadiki, viloyat muzeylarining ekspozitsiyalarida ko‘rinadigan etnografik ashyolar fonddagi umumiy boylikning faqat bir qismidir. Shu bilan birga, muzeyning etnografik kolleksiyasi shakllanishi, ilmiy-etnografik ekspeditsiyalar va ashyolarning to‘planishiga oid arxiv ma’lumotlarining aksariyati hamon ilmiy muomalaga kiritilmagani ham qayd etiladi [2].

VILOYAT O‘LKASHUNOSLIK MUZEYI: BINO VA ETNOGRAFIK EKSPOZITSIYA

Muzey binosi - me’moriy va etnografik yodgorlik

Samarqand viloyat o‘lkashunoslik muzeyi 1981-yil dekabrda O‘zbekiston madaniyati va san’ati tarixi muzeyi to‘plamlari negizida ochilgan. U birinchi gildiya savdogari Abram Kalantarovga tegishli, me’mor E.O. Nelle loyihasi bo‘yicha 1902–1916-yillarda tarixiy uslubda qurilgan binoda joylashgan; hovlida shu yillar davomida beshta bino qad ko‘targan, saroy qurilishiga 130 ming oltin rubldan ko‘proq mablag‘ sarflangan [9]. Binoni bezashda usta Kamol, usta Sodiq, usta Hofiz kabi tajribali hunarmandlar ishtirok etgan [9].

Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, bino interyerida o‘ymakorlik uslubida ishlangan va yog‘ bo‘yoqlar bilan bo‘yalgan yog‘och shift, «pardoz» texnikasida oqlangan devorlar, ko‘p qirrali ganch o‘yma naqshlar, vitrajli ganch panjaralar, nafis naqshli keramika pechlari va billur qandil saqlangan [3]. Xonalar ketma-ket joylashib anfilada hosil qiladi [13]. Shunday qilib, muzey binosining o‘zi Samarqand ustalarining ganchkorlik, naqqoshlik va yog‘och o‘ymakorligi an’analarini namoyon etuvchi ashyoviy manba - «yashovchi eksponat» vazifasini bajaradi. Bino me’moriy yodgorlik sifatida davlat muhofazasiga olingan [9].

Ekspozitsiyaning etnografik mavzulari

Muzeyning birinchi qavatidagi ekspozitsiya viloyat tarixini qadimgi davrlardan XX asr boshlarigacha yoritadi [3; 13]. Etnografik mavzular asosan XIX asr - XX asr boshlariga bag‘ishlangan zallarda jamlangan. Rasmiy tavsif asosida ularni 2-jadvalda tizimlashtirdik.

2-jadval. Viloyat o‘lkashunoslik muzeyi ekspozitsiyasidagi etnografik mavzular

Mavzu	**Namoyish etiladigan ashyolar**	**Etnografik ahamiyati**
Katta yer egasi hovlisi	Hovli tashqi (erkaklar) va ichki (ayollar) qismga bo‘lingan; XIX asrga xos liboslar, uy-ro‘zg‘or buyumlari, uy bezaklari [3]	Turar joy madaniyati, oilada makonning jins bo‘yicha taqsimlanishi
Mintaqadagi hunarmandchilik va savdo	Metall va keramika buyumlari, eski fotosuratlar; ustaxonalarga birlashgan hunarmandlarning risola-nizomi [3]	Hunarmandchilikning tashkiliy tuzilishi, ustalik an’analari
Darvesh va so‘fiylar	Xirqa (darvesh xalati), kuloh, munchoq, tumor [3]	So‘fiylik bilan bog‘liq turmush tarzi va kiyim-aksessuarlar
An’anaviy ta’lim	Maktab va madrasa darsliklari [3]	An’anaviy ta’lim tizimi
XX asr boshidagi dekorativ-amaliy san’at va an’anaviy marosimlar	Nafis liboslar, uy-ro‘zg‘or buyumlari, ayollarning to‘y zargarlik buyumlari [3]	Oilaviy marosimlar (to‘y), kiyinish va bezak madaniyati
Jadidchilik va yangi usul maktablari	1913–1914-yillarda uch tilda nashr etilgan «Samarqand» gazetasi, o‘quvchilar fotosuratlari, yangi usul maktablari darsliklari, spektakl afishalari [3]	Ijtimoiy-madaniy hayot, ma’rifatparvarlik harakati
Mintaqa yahudiylari: o‘tmish va bugun	«Juhuton» mahallasi tarixi; XIX–XX asr Buxoro yahudiylarining diniy yodgorliklari, uy-ro‘zg‘or buyumlari, kiyim-kechaklari, fotosuratlari [3]	Ko‘p millatli va ko‘p konfessiyali shahar turmushi

Mavzu	**Namoyish etiladigan ashyolar**	**Etnografik ahamiyati**
Qadimgi urf-odatlar izlari (arxeologik qism)	Ossuariylar, xumdagi dafnlar, Anaxita terrakota haykallari; Chakka qishlog‘i va Mo‘minobod qabristonidan topilgan sirg‘a, bilaguzuk, bronza ko‘zgu [3]	Qadimgi e’tiqod va dafn marosimlari, taqinchoq an’analari

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, muzeyda etnografiya alohida zal sifatida emas, viloyat tarixining umumiy bayoni ichida, xronologik izchillikda berilgan. Masalan, «hovli» ekspozitsiyasida ichki va tashqi hovlining ajratilishi oilaviy hayot va makon madaniyatini ko‘rsatsa, hunarmandchilik zalida ustaxonalarning risola-nizomi hunarmandlar tashkilotining qoidalarini tasavvur qilish imkonini beradi [3]. Bunday yondashuvni O.A. Suxareva Buxoro misolida o‘rgangan shahar hunarmandchiligi va mahalla jamoasi tadqiqotlari [16; 17] bilan qiyoslab o‘rganish mumkin: Samarqand ekspozitsiyasidagi hovli va ustaxona mavzulari shunga o‘xshash ijtimoiy tuzilmalarning ashyoviy izlari sifatida o‘qilishi mumkin.

Ekspozitsiyada darveshlar to‘g‘risidagi bo‘lim ham diqqatga sazovor. Unda xirqa, kuloh, munchoq va tumor kabi buyumlar so‘fiylarning jamiyatdagi ta’siri va ularga xos kiyim-aksessuarlarni ko‘rsatadi [3]. Oilaviy marosimlar esa, birinchi navbatda, ayollarning to‘y zargarlik buyumlari orqali ifodalangan. Bu mavzu muzey-qo‘riqxona fondidagi kelinlik ziynatlari kolleksiyasi [2] bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ekspozitsiyani kelgusida shu fond hisobiga kengaytirish imkoniyatini ko‘rsatadi.

Etnografik jihatdan yahudiylar ekspozitsiyasi alohida o‘rin tutadi. U xalqaro «The Joint» tashkiloti ko‘magida tashkil etilgan «Hududdagi yahudiylar o‘tmishi va bugungi kuni» ko‘rgazmasi bo‘lib, «Juhuton» mahallasi tarixi, mintaqa yahudiylarining hayoti, urf-odatlari va marosimlari, shuningdek, ularning madaniyat, fan va sport sohasidagi hissasi haqida ma’lumot beradi [3]. Bu ekspozitsiya Samarqandning tarixan ko‘p millatli va bag‘rikeng shahar bo‘lganini ashyoviy dalillar bilan ko‘rsatadi.

Arxeologik bo‘limdagi ayrim ashyolar ham etnografik talqinga ega. Zardushtiylik urf-odatlari haqida tasavvur beruvchi ossuariylar va xumdagi dafnlar, hosildorlik ma’budasi Anaxitaning terrakota haykallari, Pastdarg‘om tumanidagi Chakka qishlog‘i va Urgut

tumanidagi Mo‘minobod qabristonidan topilgan ayollar zargarlik buyumlari qadimgi ma’naviy hayot va taqinchoq an’analarini ko‘rsatadi [3]. Ushbu ashyolar zamonaviy etnografik kolleksiyalar bilan birgalikda madaniy izchillik g‘oyasini mustahkamlaydi.

TUMAN VA SHAHAR TARIXI MUZEYLARIDA MAHALLIY MADANIYAT

Samarqand viloyat o‘lkashunoslik muzeyi bilan bir qatorda viloyatning tumanlarida ham «Samarqand» davlat muzey-qo‘riqxonasi filiallari faoliyat yuritadi. Ommaviy axborot vositalari ma’lumotlariga ko‘ra, Paxtachi tuman tarixi muzeyi 1970-yilda, Ishtixon tuman tarixi muzeyi 1977-yilda, Kattaqo‘rg‘on shahar tarixi muzeyi esa 1981-yilda ochilgan [14]. Muzey-qo‘riqxonaning rasmiy saytida Ishtixon muzeyining tashkil etilgan yili 1979 deb ko‘rsatilgani sababli, bu muzeyning ochilish sanasi manbalarda turlicha berilishini qayd etamiz [4; 14].

Ishtixon tuman tarixi muzeyi ekspozitsiyasi hududning tarixiy va madaniy qiyofasini o‘ziga xos tarzda ochib beradi. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, Ishtixon haqidagi ilk yozma ma’lumotlar VI–VIII asrlarga oid Xitoy manbalarida uchraydi va u yerda shahar «Sao» deb atalgan; «Ishtixon» nomi so‘g‘dlarning «ixshid» qabilalari yashagan «Ixshidxon» xonligi nomidan kelib chiqqan. Karvon yo‘li ustida joylashgani sababli Ishtixon o‘rta asrlarda savdo shahri sifatida rivojlangan, hunarmandchilik turlari orasida ayniqsa yuziga naqsh solib tayyorlangan ixcham g‘ishtlar mashhur bo‘lgan; IX–XI asrlarda bu yerni boshqargan xonlar o‘z nomlaridan mis tangalar zarb ettirgan [4]. Muzey zallarida hududning o‘tmishi, tabiati, o‘simlik dunyosi hamda Mustaqillik yillaridagi iqtisodiyot, sport, madaniyat va shaharsozlik sohasidagi yutuqlari namoyish etiladi; muzeyda 2014-yilda katta ta’mirlash ishlari amalga oshirilgan [4]. Naqshli g‘isht kabi mahalliy hunarmandchilik namunalari muzeyning etnografik qiymatini oshiruvchi omil hisoblanadi.

Kattaqo‘rg‘on shahar tarixi va Paxtachi tuman tarixi muzeylarining ekspozitsiya tafsilotlari ochiq manbalarda kam yoritilgan. Shu sababli bu muzeylarning etnografik bo‘limlari va ashyolarini alohida yo‘nalishda inventarizatsiya qilish hamda ilmiy tavsiflash keyingi tadqiqotlarning muhim vazifasi bo‘lib qoladi.

Samarqand davlat muzey-qo‘riqxonasining bosh muzeyi - O‘zbekiston madaniyati tarixi davlat muzeyida ham etnografik yo‘nalishdagi doimiy ko‘rgazmalar mavjud:

«O‘zbekistonda milliy kiyinish madaniyati», «O‘zbekiston kashtachilik san’ati», «O‘zbekiston zargarlik san’ati», «Nafis matolar jilosi», «O‘zbekistonda kulolchilik san’atining rivojlanish tarixi», «O‘zbekistonda temirchilik tarixi va metallga badiiy ishlov berish san’ati» [6]. Bu ekspozitsiyalar viloyat muzeylaridagi mahalliy etnografik ashyolarni respublika miqyosidagi madaniy kontekstga bog‘laydi.

UY-MUZEYLARDA ETNOGRAFIK MUHIT

Sadriddin Ayniy uy-muzeyi

Sadriddin Ayniy yodgorlik uy-muzeyi O‘zbekiston hukumatining 1964-yil 16-iyundagi qaroriga binoan 1967-yil 19-mayda tashkil etilgan; muzey adib ko‘p yillar (1923–1954) ijod qilgan va ijtimoiy-ilmiy faoliyat olib borgan uyda joylashgan [5]. Uy ikki qismdan iborat: birinchi qismi XVIII asr oxiri - XIX asr boshlarida, ikkinchi qismi 1930-yillarda Ayniyning o‘zi va do‘stlari tomonidan qurilgan [10]. Muzeyda yozuvchining yashash xonalari va ikkita ish xonasi, sovet va sovetdan oldingi davr buyumlari, mebellar, shaxsiy anjomlari saqlanadi [10].

Etnografik nuqtai nazardan muzeyning maishiy tafsilotlari qiziqarli. Burchakda qishda yozuvchi isinib o‘tirgan sandal va Ayniy foydalangan boshqa uy anjomlari saqlangan; dam olish xonasida adib turli shaharlardan kelgan mehmonlarni qabul qilgan; «Naqshinkor» xona dahlizida esa yozuvchining Buxorodagi hayoti va ijodiga oid ekspozitsiya joylashgan [5]. Sandal, ayvon, mehmonxona va naqshinkor xona - Samarqand xonadonlarining o‘ziga xos turar joy madaniyatini ko‘rsatuvchi elementlardir. Shuningdek, ekspozitsiyada Ayniy asarlarining o‘zbek tilida 8 jildlik, tojik tilida 15 jildlik, rus tilida 6 jildlik nashrlari namoyish etiladi [10].

Mahmudxo‘ja Behbudiy uy-muzeyi

Mahmudxo‘ja Behbudiy uy-muzeyi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 13-apreldagi 206-sonli qaroriga asosan tashkil etilgan va 2021-yil 18-oktyabrda - Samarqand shahri kunida ochilgan [11]. Muzey ekspozitsiyasida Behbudiyning hayoti va ijodi, ijodxonasi interyeri, zamondoshlari va shogirdlari, noshirlik dastgohi, «Oyna» jurnali va «Samarqand» gazetasining ilk sonlari namoyish etiladi [11]. Ekspozitsiyada «Samarqand», «Oyna» va boshqa nashrlarni chiqarish uchun harbiy gubernator nomiga yozilgan arizalar, nashrga ruxsat beruvchi guvohnomalar hamda XIX asr oxiri - XX asr

boshlarida Germaniyaning Leyptsig shahrida ishlab chiqarilgan, Eron orqali Turkistonga keltirilgan qo‘l litografiya dastgohi ham bor [12].

Muzeyning «Mahmudxo‘ja Behbudiyning ijodxonasi» ekspozitsiyasida Behbudiy foydalangan kreslo bilan birga XIX asr oxiri - XX asr boshlarida foydalanilgan mis ko‘za, kitob o‘qish uchun lavh, qalamdon, kitob tashish uchun teridan ishlangan xalta kabi uy-ro‘zg‘or buyumlari joylashtirilgan [15]. Bu buyumlar ziyoli xonadoni turmushi, o‘qish va yozish madaniyatini ko‘rsatib, etnografik manba sifatida ham qimmatlidir. Muzey eksponatlarining o‘zbek, rus va ingliz tillaridagi katalogi tayyorlangani [12] ekspozitsiyaning xorijiy mehmonlar uchun ham ochiqligini bildiradi. Katalogda 1903-yilda Behbudiy tashabbusi bilan Holvoyi va Rajabamin mahallalarida yangi usul maktablari tashkil etilgani haqidagi ma’lumotlar ham keltirilgan [12].

Muzey-qo‘riqxona tarkibidagi Xoja Abdulaziz Abdurasulov uy-muzeyi va Ergash Jumanbulbul o‘g‘li memorial muzeyi ham muzey-qo‘riqxona tarkibiga kiradi [3]; ularning ekspozitsiyalari ham etnografik jihatdan alohida tahlilga muhtoj.

MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Yuqoridagi tahlil Samarqand viloyati muzeylarida etnografik merosning mazmunli va xilma-xil tarzda aks etganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bir necha masala mavjud.

Birinchidan, fond va ekspozitsiya o‘rtasidagi nomutanosiblik. Muzey-qo‘riqxonada 30 mingga yaqin etnografik ashyo saqlansa [2], ekspozitsiyalarda ularning ko‘rinadigan qismi cheklangan. Etnografik to‘plamlardan foydalanib, «O‘zbekiston etnografiya muzeyi»ni tashkil etish va to‘plamlar asosida bir necha ilmiy katalog chop etish tavsiyasi ilmiy adabiyotda ilgari surilgan [2]. Muallif fikricha, bunday muzey Samarqandning turizm salohiyati va o‘quv-tarbiyaviy imkoniyatlarini sezilarli oshirgan bo‘lar edi.

Ikkinchidan, tuman va shahar muzeylari etnografik to‘plamlarining kam o‘rganilgani. Kattaqo‘rg‘on va Paxtachi muzeylari haqidagi ma’lumotlarning cheklanganligi [14] bu muzeylarning etnografik kolleksiyalarini alohida inventarizatsiya qilish, ilmiy tavsiflash va onlayn katalogga kiritish zarurligini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, raqamli imkoniyatlarni kengaytirish. Muzey-qo‘riqxonaning rasmiy saytida virtual tashrif bo‘limi mavjud [3]; unga etnografik ashyolarning tavsifi, 3D-

modellari va ovozli izohlarini qo‘shish ekspozitsiyadan masofadan foydalanish imkonini kengaytiradi.

To‘rtinchidan, muzey pedagogikasini rivojlantirish. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, 18 yoshga to‘lmagan bolalar va ularga hamrohlik qiluvchilar uchun seshanba va juma kunlari muzeylarga kirish bepul, har oyning birinchi yakshanbasida esa barcha davlat muzeylariga kirish bepul [3]. Bu imkoniyatdan maktab tarix fani darslarida foydalanish mumkin: o‘quvchilar muzey ekspozitsiyasidagi buyumlarni «hovli», «hunarmandchilik», «to‘y marosimi», «jadid maktabi» kabi mavzular bo‘yicha o‘rganib, amaliy topshiriqlar bajarishi, mahalliy ustalar bilan uchrashuvlar o‘tkazishi mumkin. Bunday ish shakllari o‘quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat va tarixiy tafakkurni shakllantiradi.

Beshinchidan, ko‘p tilli izohlar va yo‘naltiruvchi materiallarni kengaytirish. Behbudiy uy-muzeyida eksponatlar katalogi uch tilda tayyorlangani [12] ijobiy tajriba bo‘lib, uni boshqa muzeylarga ham joriy etish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Tadqiqot natijalari Samarqand viloyati o‘lkashunoslik muzeylarida etnografiyaning quyidagicha aks etishini ko‘rsatdi. Birinchidan, Samarqandda etnografik ashyolar 1874-yilda tashkil etilgan dastlabki muzey kolleksiyalari tarkibidayoq mavjud bo‘lgan; bugungi kunda muzey-qo‘riqxonada 30 dan ortiq kolleksiyani tashkil etuvchi 30 mingga yaqin etnografik ashyo saqlanadi [2; 7].

Ikkinchidan, viloyat o‘lkashunoslik muzeyida etnografiya alohida bo‘lim sifatida emas, viloyat tarixi bayonining ajralmas qismi sifatida namoyish etilgan: hovli va oila turmushi, hunarmandchilik, so‘fiylik, an’anaviy ta’lim, to‘y marosimlari, jadidchilik va yahudiylar hayoti, shuningdek, arxeologik bo‘limdagi qadimgi urf-odat izlari kabi sakkizta mavzu ekspozitsiyada o‘z aksini topgan [3]. Muzey binosining o‘zi ganchkorlik, naqqoshlik va yog‘och o‘ymakorligi an’analarini namoyon etuvchi noyob yodgorlikdir [3; 9].

Uchinchidan, tuman tarixi muzeylari (masalan, Ishtixon) mahalliy hunarmandchilik va tarixiy an’analarni, uy-muzeylar (Ayniy, Behbudiy) esa ziyolilar xonadoni turmushini, maishiy buyumlar va nashr madaniyatini ashyoviy dalillar bilan ko‘rsatadi [4; 5; 15].

To‘rtinchidan, etnografik merosni yanada samarali targ‘ib qilish uchun fond ashyolarini ilmiy o‘rganish va katalogga kiritish, tuman muzeylari kolleksiyalarini alohida inventarizatsiya qilish, raqamli platformalarni kengaytirish, etnomuzey tashkil etish masalasini o‘rganish hamda muzey pedagogikasini maktab tarix darslari bilan uyg‘unlashtirish zarur. Bu ishlar mintaqa etnografik merosini kelajak avlodlarga yetkazish, milliy o‘zlikni anglash va yosh avlodning tarixiy xotirasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yunusov M.A. Samarqand muzeyi kolleksiyasining shakllanish tarixidan // O‘zbekiston arxeologiyasi. 2017. №14. B. 61–65.
2. Yunusov M.A. Samarqand davlat muzey-qo‘riqxonasi etnografiya fondining shakllanishi tarixidan // International Journal of Intellectual and Cultural Heritage. – URL:https://ihm.iscience.uz/index.php/ijich/article/download/339/318/352
3. Samarqand viloyat o‘lkashunoslik muzeyi // «Samarqand» davlat muzey-qo‘riqxonasi rasmiy sayti. – URL: https://samarkandmuseum.uz/uz/muzei-dlya-menyu/samarqand-viloyat-tarixiy-muzeyi.
4. Ishtixon tarix muzeyi [Elektron resurs] // «Samarqand» davlat muzey-qo‘riqxonasi rasmiy sayti. https://samarkandmuseum.uz/uz/muzei-dlya-menyu/ishtixon-tarix-muzeyi
5. Sadriddin Ayniy yodgorlik uy-muzeyi [Elektron resurs] // «Samarqand» davlat muzey-qo‘riqxonasi rasmiy sayti. – URL: https://samarkandmuseum.uz/en/muzei-dlya-menyu/house-museum-of-sadriddin-ayni
6. O‘zbekiston madaniyati tarixi davlat muzeyi. // «Samarqand» davlat muzey-qo‘riqxonasi rasmiy sayti. https://samarkandmuseum.uz/uz/muzei-dlya-menyu/samarqand-va-afrosiob-shahar-tarix-muzeyi
7. Samarqand davlat muzey-qo‘riqxona kolleksiyalarining yaratilish tarixi // «O‘zbekiston madaniy merosi jahon to‘plamlarida» loyihasi. : https://legacy.uz/uz/samarqand-davlat-muzey-qoriqxona-kolleksiyalarining-yaratilish-tarixi/

8. O‘zbekiston madaniyati va san’ati tarixi davlat muzeyi // O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi: https://qomus.info/oz/encyclopedia/ou/ozbekiston-madaniyati-va-sanati-tarixi-davlat-muzeyi/ .

9. Samarqand viloyat o‘lkashunoslik muzeyi // Vikipediya. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Samarqand_viloyat_o‘lkashunoslik_muzey

10. Sadriddin Ayniy uy-muzeyi (Samarqand) // Vikipediya. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Sadriddin_Ayniy_uy-muzeyi_(Samarqand)

11. Mahmudxo‘ja Behbudiy uy-muzeyi // Vikipediya. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Mahmudxo‘ja_Behbudiy_uy-muzeyi

12. Mahmudxo‘ja Behbudiy uy-muzeyida qanday ashyolar saqlanadi? // Zarnews.uz. – 17.01.2025. – URL: https://www.zarnews.uz/uz/post/mahmudxoja-behbudiy-uy-muzeyida-qanday-ashyolar-saqlanadi

13. O‘lkashunoslik muzeyi Samarkand viloyati [Elektron resurs] // Meros.uz. https://meros.uz/object/olkashunoslik-muzeyi-samarkand-viloyati.

14. O‘zbekistonning eng qiziqarli muzeylari: xorijiy sayyohlar orasida TOP-5 [Elektron resurs] // Sputnik O‘zbekiston. – 17.05.2023. : https://oz.sputniknews.uz/20230517/ozbekiston-muzeylari-qiziq-top5-sayohlar-35007145.html

15. Samarqand muzeylari: sharh, narx va manzil [Elektron resurs] // Afisha.uz. – 17.05.2025. – URL: https://www.afisha.uz/uz/tourism/2025/05/17/museum

16. Сухарева О.А. Бухара XIX – начало XX в. (Поздний феодальный город и его население). М.: Наука, 1966.

17. Сухарева О.А. Квартальная община позднефеодального города Бухары. М.: Наука, 1976.

18. Наливкин В.П., Наливкина М.В. Очерк быта женщины оседлого туземного населения Ферганы. Казань, 1886.